

הרב שלמה גרינץ

טיפול פוריות – חובה או רשות?

ראשי פרקים:

הקדמה

א. הוצאות כספיות

- 1) חובת ההוצאה הכספית למצוות עשה
- 2) מקרים בהם חייב להוציא יותר מחומש
- 3) מצוות פרו ורבו חמורה יותר משאר מצוות
- ב. במקום צער
- ג. במקום חולי
- ד. במקום קטטה
- ה. דינים הנלמדים מחובת שחרור מי שחציו עבד
- ו. פריה ורביה שלא בדרך ביאה
- ז. חיוב להתרפא כדי לקיים מצוות עשה
- ח. השתדלות למצווה שקיומה מוטל בספק
- ט. השתדלות לקיום מצוות 'לערב אל תנח ידך'
- י. סיכום ומסקנות

הקדמה

טיפול פוריות התקדמו רבות בשנים האחרונות וכיום יש אפשרויות רבות לזוג שאינו מצליח להיכנס להריון: החל מטיפול פשוט יחסית כמו נטילת כדורים לצורך השראת הביוץ וכלה בהפריה חוץ גופית. זוגות העוברים טיפולים אלו נדרשים להקרבה ולהוצאות כספיות נכבדות, ונשאלת השאלה: מהי החובה ההלכתית בטיפולים אלו לצורך קיום המצווה ללדת ילדים?

א. הוצאות כספיות

טיפול פוריות כרוכים בעלות כספית מרובה. אמנם, אודות לחוק הבריאות המעודד ילודה, קופות החולים מממנות חלק ניכר מעלות הטיפול, אבל עדיין נדרשת השתתפות עצמית בעלות הטיפולים, במיוחד אם מדובר בזוגות שיש להם ילדים, שאינם זכאים למימון מלא של קופות החולים. לאור האמור, מתעוררת השאלה ההלכתית: מהו שיעור ההוצאה הכספית הנדרש לצורך קיום המצווה?²

1. נתמקד בעיקר במצוות פרו ורבו, אך נתייחס גם למצוות האחרות הקשורות בהולדת ילדים: 'לשבת יצרה' ו'לערב אל תנח ידך'. וידוע **שאשה** אינה מצווה בפרו ורבו (שלחן ערוך אבן העזר א, יג). ונחלקו הפוסקים אם חייבת בשבת (ראה ב"ש שם ס"ק ב) וערוך השלחן שם סעיף ד). במאמר התייחסתי בעיקר לחיובו של האיש במצוות אלו, ודרוש עוד עיון לצורך הגדרה מדויקת של גבולות חיוב האשה בהולדת ילדים.
2. **באנציקלופדיה הלכתית רפואית** (ערך פוריות) בשם הגרש"ז אויערבאך: לצורך טיפול פוריות מותר ואף צריך להוציא יותר מחומש ושליש, ודבר זה כלול בהיתר למכור ספר תורה.

1) חובת ההוצאה הכספית למצוות עשה

מבואר בגמרא (בבא קמא ט, א), בתוס' (שם, ד"ה אילימא) וברא"ש (בבא קמא א, ז) שאין צריך לבזבז יותר מחומש עבור קניית אתרוג, אפילו שזו מצוה עוברת.

והסביר הרשב"א (שם) בשם הראב"ד, שאע"פ שאין דמים למצווה, הגבילו חז"ל את חובת הוצאת הממון למצוות עשה עד חומש מממונו, מחשש שיבוא לידי עוני – החשוב כמיתה³, וייפול על הציבור⁴.

רבינו ירוחם כתב שצריך להוציא למצוות עשה עשרית מנכסיו, וכמו בדין צדקה⁵.

הרמ"א (אורח חיים תרנו) פסק כרא"ש שלא יוציא יותר מחומש ממנו עבור מצוות עשה. והמשנה ברורה (שם, ס"ק ח) פסק כרבינו ירוחם שצריך לתת עשרית מנכסיו, והסביר בביאור הלכה, שמשיעור זה אין לפחות, אבל לצורך מצווה עוברת אפשר שצריך להוסיף ולהוציא עד חומש.

2) מקרים בהם חייב להוציא יותר מחומש

מבואר בגמרא (קידושין כט, א) שמי שיש לו רק ה' סלעים, ומוטלת עליו מצוות פדיון הבן או מצוות עליה לרגל, חייב להוציא את כל ממנו לצורך קיומן של מצוות אלו. והקשה בביאור הלכה (שם, ד"ה אפילו) שזה סותר את הדין שאין מחויב להוציא יותר מחומש ממנו לצורך קיום מצוות עשה! ונאמרו כמה יישובים לשאלה זו⁶:

א. פדיון הבן אינה מצוה רגילה אלא היא **חוב לכהן**, ובפירעון חוב-ודאי לא נאמר הכלל שלא יוציא יותר מחומש. אכן מצות עליה לרגל אינה מצוה ממונית, אך הסביר ר' שלמה היימן (חידושי ר' שלמה קידושין, סימן ג) שכוונת הגמרא לחיוב קרבן עולת ראייה, שגם הוא חוב ממוני⁷.

ב. אם המצווה נמכרת בשוויה צריך לתת את כל ממנו עבורה, ומה שאמרו 'אל יבזבז' זה **כשנמכרת המצווה ביותר משוויה**⁸.

3. מכל מקום אין העוני נחשב כמיתה ממש ולכן מחויב לתת כל ממנו כדי שלא יעבור בלא תעשה.

4. וכן כתבו הר"ן (סוכה טז, ב מדפי הרי"ף) ובעל שו"ת הריב"ש (סי' שפז).

5. בבית יוסף (אורח חיים תרנו) הביאו, וכתב שאינו יודע מקור לדבריו. ובאליה רבה כתב שלא סיימו לפני הבית יוסף את דברי ר' ירוחם שבאר שמקור דינו הוא מדין צדקה.

6. חזון איש אורח חיים (סימן קמ"ט סק"ג), חלקת יואב (דיני אונס ענף ז), חידושי ר' שלמה (קידושין סימן ג).

7. אכן בחזון איש (שם) כתב שלשון לעלות לרגל לא משמע – קרבן, אלא עליה לרגל סתם. וראה שם תירוצים נוספים שלא הבאנו כאן.

8. חלקת יואב (שם). גם בביאור הלכה (שם) ניסה לתרץ כן, אך כתב שאין משמע כחילוק זה מכל הפוסקים.

ג. הכלל: שלא יבזבז יותר מחומש, נאמר באדם הנסמך על הונו לצורך פרנסתו, ובו אנו חוששים שאם יבזבז יותר מחומש יעני ויפול על הבריות. אך אדם שאין לו הון חוץ מה' סלעים, ודאי שנסמך על משכורתו ולא על הונו, ולכן גם אם יוציא ה' סלעים לצורך המצווה יתפרנס ממשכורתו ואין חשש שיפול על הבריות⁹.

לאור האמור, אם נתייחס למצוות פרו ורבו כאל **מצוות עשה רגילה**, אזי שיעור ההוצאה הכספית לצורך קיום המצווה יהיה כעשירית מנכסיו, חוץ מן המקרים דלהלן בהם אין מגבלה להוצאה הנדרשת:

א. אם המחיר הנדרש עבור המצווה אינו מופרז (לפי החלקת יואב).

ב. אם יש לו משכורת קבועה ממנה הוא מתפרנס (לפי הביאור הלכה).

ג. אם הוא אדם עשיר שאין חשש שיפול על הבריות¹⁰.

3) מצוות פרו ורבו חמורה יותר משאר מצוות

נפסק בשולחן ערוך (אבן העזר קנ"ד, י): "נשא אשה ושהתה עמו עשר שנים ולא ילדה, יוציא ויתן כתובה או ישא אשה הראויה לילד. ואם לא ירצה, כופין אותו עד שיצא..."

בעל האבני נזר¹¹ תמה, מדוע עליו לגרש את אשתו, כדי לקיים מצות פריה ורביה, הרי ודאי גירושין קשים על האדם יותר מהוצאת חומש מממונו! ולכן הסיק שהחובה לקיום מצוות פרו ורבו אינה מוגבלת לממון.

ויש להקשות על דבריו: הרי הסיבה שאנו נמנעים מלבזבז חומש היא דווקא בשל החשש שייגיע לידי עניות, ואם כן כיצד ניתן להשוות זאת לגירושי אישה שלא שייך בהם חשש עניות!

ההסבר לכך הוא, שלפי הבנת בעל האבני-נזר, משמעות ההגבלה – עד חומש ממנו – אינה דווקא כספית. לשיטתו, החובה לקיום מצוות עשה מוגבלת. ואם קיים חשש שכתוצאה מקיום המצווה הוא יבוא לידי חולי או עניות וימנע מקיום מצוות בעתיד, הוא פטור מקיומה, בדומה לעקרון ההלכתי – "חלל עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה" (יומא פ"ה, ב).

כך יובנו דבריו בתשובה אחרת (אבני נזר יורה דעה שכ"א) שמותר לבטל מצות מילה בזמנה – אם קיים חשש שהנימול יישאר בעל מום, מפני שאינו חייב לבזבז הון רב לצורך קיום מצוות עשה, וכל שכן שאינו חייב להסתכן שיהיה בעל מום.

9. **ביאור הלכה** (שם) ונתבאר בהרחבה בספר **אהבת חסד** (חלק ב פרק כ).

10. כך מבואר בב"ח או"ח תרנ"ו בשם הר"ן. וראה שם שיטת החולקים.

11. שו"ת **אבני נזר** חלק אבן העזר סימן א אות ח.

בעל ה'אבני נזר' הוכיח כדבריו ממה שהתירו לדוד איסור דרבנן – להתייחד עם אבישג הפנויה – בכדי שלא יצטרך לשאתה ולגרש אחת משמונה עשר נשותיו (סנהדרין כב, א). ואם על איסור דרבנן שנדחה מפני גירושין צריך למסור את כל ממונו, ודאי שכך במצוות פרו ורבו, שאי קיומה מחייב גירושין.

ויש להעיר שהנחתו – שצריך למסור כל ממונו כדי שלא יעבור על איסור דרבנן – נתונה במחלוקת הפוסקים, ויש מקצת פוסקים הסוברים שאין צריך למסור את כל ממונו על איסור דרבנן¹².

מכל מקום, לפי דעת בעל ה'אבני נזר' צריך למסור את כל ממונו לצורך קיום מצוות פרו ורבו. ונאמרו כמה טעמים לחומרתה המיוחדת של מצוות פרו ורבו:

א. בעל ה'אבני נזר' כתב לחלק בין שאר מצוות עשה, כגון לולב וכדומה, שעל אף שלא ייטול לולב בחג הסוכות הזה, ייטול בשנה הבאה, ולא מתבטל לגמרי מהמצווה, לבין מצוות פריה ורביה שאם ימות בלא בנים כשיעור בטלה ממנו המצווה לגמרי, ויש לחלק בין מצוה המתקיימת פעם אחת בחיים למצווה שמתקיימת פעמים רבות¹³.

ב. בספר פסקי תשובה¹⁴ כתב שכל ההגבלה עד חומש היא מפני חשש עניות החשוב כמיתה, אולם מי שאין לו בנים – חשוב גם הוא כמת ולפיכך מחויב להוציא גם יותר מחומש¹⁵.

ג. עוד כתב (שם) שצריך למסור כל ממונו על מצוות פרו ורבו, מפני שהיא מצווה גדולה, שהנמנע מלעסוק בה חייב מיתה בידי שמים¹⁶, ובמצווה כזו יש למסור את כל ממונו¹⁷.

ד. בספר פרדס יוסף (מילואים והערות לספר בראשית) הסביר שלקיום מצוות פרו ורבו צריך למסור כל ממונו כי היא מצוה שבין אדם לחברו.

12. שו"ת הבה"ח (סי' קכט); חוות יאיר (סימן קפג); רדב"ז (סי' קמה); הפנ"ח חיים (רכילות כלל א באר מיים חיים ס"ק יב) כתבו שצריך למסור כל ממונו. ולעומתם בשבות יעקב (חלק א, סימן צח) כתב שאינו חייב.

13. והוסיף שם: "(וידוע שכל נפש מישאל צריכה לקיים כל המצוות, ובספרי המקובלים שהאדם צריך להתגלגל אפי' בשביל מצוה אחת שלא קיימה מעולם, וכל נשמה צריכה להתגלגל להיות כהן לפעמים או עכ"פ בחי' עיבור כדי לקיים כל המצוות, ועל כן אם ימות בלא מצוה אחת שחסרה לו, שמא לא קיימה נשמתו מצוה זו מעולם ויהי' מוכרח להתגלגל)".

14. פסקי תשובה לר' אברהם פיטרקובסקי, סימן קכג.

15. נדרים סד, ב: "תניא, ארבעה חשובין כמת: עני, ומצורע, וסומא, ומי שאין לו בנים. ויתכן שכיוון שאין צריך להוציא כל ממונו מפני שעני חשוב כמת, מי שאין לו בנים גם חשוב כמת ולכן צריך להוציא כל ממונו לשם כך.

16. יבמות סג, ב וראה עוד ברכות י, ב.

17. והביא ראיה מזה שמוכרים ספר תורה כדי לישא אשה. (מגילה כז, א)

ה. אפשר לומר שמצוות פרו ורבו חמורה משאר מצוות עשה, מפני שעובר עליה בכל רגע¹⁸.

אלא שיש להעיר, שכל דבריו של בעל ה'אבני-נזר' מבוססים על פסק השו"ע (אבן העזר קנד, י) שמי שלא קיים פריה ורביה חייב לגרש את אשתו. אולם הרמ"א (שם) פסק שכל זה דווקא כשלא הוליד כלל, אבל אם הוליד זרע קיימא, אע"פ שלא קיים עדיין פריה ורביה, אין כופים אותו להוציא.

ונחלקו המפרשים בהסבר דבריו: הבית שמואל (שם ס"ק כד) כתב שהגירושין הם מפני שלאחר עשר שנים התברר שאינם יכולים להוליד ולקיים מצוות פרו ורבו, ואם ילדה – לא יגרש שמה תלד.

לעומתו, בעל שו"ת מעיל צדקה (סימן ל"ג)¹⁹ כתב שהטעם הוא מפני שכשיש לו בן או בת, למרות שלא קיים פריה ורביה, קיים מצוות 'לא תהו בראה לשבת יצרה'. ולפי דבריו של בעל שו"ת מעיל צדקה, שחייב לגרש רק כשלא קיים מצוות שבת, יש ללמוד דווקא על חומרתה של מצוות שבת²⁰. ולדבריו, לפי שיטת הרמ"א, צריך למסור את כל ממונו, רק אם לא הוליד כלל.

ב. במקום צער

טיפול הפוריות כרוכים במאמץ וצער רב, אבל נראה שאין בכך בכדי לפטור את המחויב מצווה. וזאת משום שמקובל להלכה, על דעת רוב הפוסקים²¹, שהמצטער חייב בקיום מצוות עשה חוץ ממצות סוכה²² וממצות תפילין²³. כמובן, אם מדובר בצער גדול מאד – ניתן לדמות זאת לחיוב במקום חולי, שידון להלן.

ג. במקום חולי

עדיין לא התברר די הצורך הסיכון הרפואי הכרוך בטיפול הפוריות, אולם קיימים מחקרים שונים, המצביעים על קיומם של סיכונים בריאותיים בטיפולים. לדוגמא: סיכון לסיבוכים אפשריים בטיפולים פולשניים; ריבוי זקיקים בשחלות בחודשי הטיפולים, העלולים להתפתח לציסטות; עלייה בסיכון ללקות בסרטן השד או הרחם כתוצאה מטיפולים הורמונליים ממושכים ועוד.

18. ראה **מנחת חינוך** (מצווה תכג) שחייב למסור כל ממונו עבור מצוות מזוזה, מפני שעובר עליה בכל רגע.

19. הובא ב**פתחי תשובה** (שם ס"ק כו).

20. על דרך אחרת בהגדרת מצוות שבת ראה בספר **רפואה מציאות והלכה** (מכון שליונגר ירושלים תשע"ב) סימן כז סוף פרק ב, אות כא, בהערה 37, בשם הגר"ח מבריסק, הגר"מ גיפטער מטעלז, ויבל"א הגר"א נבנצל.

21. ראה **חזון עובדיה** חלק א סימן ד סיכום נרחב של השיטות.

22. כי צריך להיות 'תשבו כעין תדורו', ואם הוא מצטער אינו כעין תדורו, שאין אדם דר בדירה שמצטער בה.

23. שמהנחתם פטור המצטער, מפני שאסור להסיח דעתו מן התפילין

מאחר שהממצאים בדבר רמת הסיכון שבטיפולים – עדין אינם חד משמעיים מספיק, בחרתי שלא להתמקד בהם אלא לדון באופן כללי בקיום מצוות פריה ורביה במקום חולי.

להלכה נראה שאין אדם חייב לקיים מצוות עשה אם יבוא מכך לחולי, אפילו שאין בו סכנה²⁴. מה ביחס למצוות פרו ורבו?

הגמרא (שבת קי, ב) דנה בשאלה: האם חולי ירקון (צהבת) מותרים בשתיית סם רפואה הגורם לעיקור, או שאסורים לשתותו מטעם איסור סירוס? וכתוב התוס' (שם ד"ה והתניא): שגם אלמלא איסור סירוס, יש לאסור לשתות סם הרפואה מפני שמבטל מצוות פרו ורבו²⁵.

ועולה מדבריהם, שאין לבטל מצוות פרו ורבו מחשש חולי הירקון.

וכן מבואר מהמשך הגמרא האומרת שאשה הותרה בשתיית הסם רק באופן שאינה מצווה בפרו ורבו – (כשיטת ההלכה, ולפי שיטת רבי יוחנן בן ברוקא – המחייב אשה בפרו ורבו – בעקרה או בזקנה).

ויש לדחות בדוחק²⁶, שהאיסור להתרפא הוא משום שקיימות דרכים נוספות להתרפא – גם ללא גרימת סירוס ודחיית המצווה.

בדרך נוספת אפשר לחלק, בין הנלמד מהסוגיה ביחס לאיסור להתרפא בדבר שגורם לביטול מצוות פרו ורבו לבין חיוב קיום המצווה במקום חשש חולי.

ד. במקום קטטה

זוגות רבים שעברו טיפולי פוריות מדווחים על התערערו היחסים הזוגיים ביניהם. כמו כן, סכסוכים משפחתיים עלולים לפרוץ, בעיקר בנישואין

24. בשו"ת **בנין שלמה** (אורח חיים סימן מז) כתב שאם אדם אינו מחויב לתת כל ממונו עבור מצוות עשה – ה"ה אינו מחויב להכניס עצמו לצער ולחולי בשביל מצוות עשה, שהרי צער הגוף וחולי חמור בעיני האנשים מאשר ממון. אולם הוא עצמו ציין, שניתן לדחות ראייה זו. למסקנה כתב בעל ה'בנין שלמה' שאם הוא חושש שיחלה ממצוות עשה פטור מלקיימה, וסומכים בזה על הרגשת עצמו, וכפי שאומרים כן לגבי חולה שיש בו סכנה ביום הכיפורים. וכך כתב גם **בחלקת יואב** (קונטרס דיני אונס ענף ז) כתב שפטור מלקיים מצוות עשה אם ע"י כך יבוא לחולי שאין בו סכנה או צער גדול.

לעומתו, כתב **המהר"ם שיק** (אורח חיים סימן רס) שמחויב בקיום מצוות עשה אלא אם כן יבוא בקיומה לידי סכנה.

וראה עוד: **אבני נזר** (י"ד סימן שכא); **בצל החכמה** (חלק ה סימן צב); **חזון עובדיה** (חלק א סימן ד); **מועדים וזמנים** (חלק ח סימן ג); **תשובות והנהגות** (חלק ב סימן רמא).

25. יש להסתפק מה חומרתה של מחלת הירקון ביחס למחלות אחרות. הדוחק הוא מפני שמשמעות הגמרא שזו התרופה היחידה למחלה זו. ועוד, אילו הייתה תרופה אחרת שאינה גורמת לעיקור – ודאי שהיו משתמשים בה.

שניים, עקב שינוי התא המשפחתי עם הצטרפות ילד חדש למשפחה. האם יש לכך השפעה על החובה במצוות פרו ורבו?

בעל שו"ת תרומת הדשן (סימן רסג) נשאל על אלמן – שכבר קיים פריה ורביה – הרוצה לשאת אישה, וירא מקטטה שתהא בין האשה וילדיו מנישואיו הקודמים. והשיב שמצוות 'לערב אל תנח ירך' נדחת מפני קטטה, ויכול לישא אשה שמזגה נוח אע"פ שאינה בת בנים.

בתשובתו הוא מבאר, שאפילו מצוות 'לערב' הייתה מן התורה – הייתה נדחת מפני קטטה, כשם שנדחת מצוות ייבום מפני קטטה, וכפי שלמדנו (יבמות מד, א) שאם היה הילד והיא זקנה – או שהייתה עקרה – או הוא זקן והיא ילדה, אומרים לו מה לך אצל זו, לך אצל שכמותך ואל תכניס קטטה לתוך ביתך.

העולה מכאן, שמצוות 'לערב', ואולי גם מצוות פרו ורבו (הדומה בחומרתה לייבום) נדחת מחשש קטטה.

הרמ"א (אבן העזר א, ח) פוסק כדבריו, אבל יש חולקים (חלקת מחוקק שם ס"ק יב) ועוד פוסקים).

ה. דינים הנלמדים מחובת שחרור מי שחציו עבד

למדנו במשנה (גיטין מא, א) שכופים את האדון לשחרר מי שחציו עבד וחציו בן חורין שהרי לישא שפחה אינו יכול שכבר חציו בן חורין, ולישא בת חורין אינו יכול שכבר חציו עבד, יבטל? והלא לא נברא העולם אלא לפריה ורביה, שנאמר: **לא תהו בראה לשבת יצרה**, וכותב – העבד – שטר על חצי דמיו.

ומזה שכופים האדון לשחרר העבד, למרות שיש בכך קצת הפסד ממון, שהרי אינו בטוח שיפרע לו העבד חצי דמיו, יש ללמוד שצריך להוציא ממון לצורך קיום מצוות שבת של חברו.

התוס' (שם) כתב, שחציו עבד פטור ממצות פריה ורביה כיון שהוא אנוס ואינו יכול לקיימה, ואין כופים את רבו לשחררו כדי שיתחייב במצווה, כדרך שאין כופים לשחרר את כל העבדים כדי שיתחייבו במצוות, ודווקא משום "לשבת יצרה" כופים, שהיא "מצוה רבה".

עוד כתבו: הטעם לפי שמצות פריה ורביה אינה אלא בצד חירות שבו, מה שאין כן מצות "לשבת יצרה" ששייכת אף בצד עבדות שבו, ומאחר שאין כופים לאדם לעזור לחברו בקיום מצוות – אין כופים את הרב לשחררו אלא משום צד עבדות שבו **שהוא של רבו**, אבל לא משום צד חירות שבו (לפי הסבר החתם סופר בחידושיו שם).

לפי הטעם הראשון נראה שלמרות שאין אדם מחויב להוציא מממונו לצורך קיום מצוות של חברו, מצוות שבת היא מצוה המוטלת על הכול – לדאוג ליישובו של עולם, ולכן האדון חייב לשחררו. ולפי זה יצא חידוש גדול, שכל אחד מחויב מצד מצוות 'שבת' להוציא מכספו כדי שחברו יוליד ילדים. (ולפי הטעם השני נראה שרק באדון הדין כן, שרק בגללו מעוכב העבד מקיום המצווה).

כתבו התוס' (פסחים פח, א ד"ה לישא) שבזמן שהיובל נוהג, אין כופים את רבו לשחררו, שהרי יכול לגנוב, וכיון שאין לו לשלם ימכרו בית דין את צד חירות שבו בתורת עבד עברי, ויהא מותר בשפחה. וראשונים אחרים פירשו מדוע אינו יכול למכור עצמו בעבד.

אולם אין להסיק מכך שמחויב למכור עצמו לעבד כדי לקיים המצווה, שכן כוונת הראשונים היא שלמרות שאינו מחויב בכך – אם היה לו דרך לקיים המצווה באופן זה – לא היו כופים את רבו לשחררו.

ו. פריה ורביה שלא בדרך ביאה

עד עתה עסקנו בשאלה עד כמה חייב לטרוח עבור קיום רגיל של מצות פרו ורבו. בעידן האחרון התחדשו דרכים רבות לפירוק שאינו טבעי, כגון הזרעה מלאכותית, הפריית מבחנה, והשאלה היא: האם דברינו נכונים גם לגבי פריה ורביה בדרך זו.

ראשית, ידועה מחלוקת הפוסקים, האם מותר לפרות ולרבות שלא בדרך ביאה או יש בכך איסור של הוצאת זרע לבטלה. רוב הפוסקים התירו הן הזרעה מלאכותית הן הפריה חוץ – גופית בין בעל לאשה לזוגות חשוכי ילדים כאשר האישה אינה יכולה להרות כדרך כל הארץ²⁷.

עוד נחלקו הפוסקים, האם מקיים מצוות פריה ורביה שלא בדרך ביאה. ומחלוקתם קשורה להגדרת מצוות פריה ורביה.

יש מהאחרונים (מנחת חינוך מצווה א ועוד) שכתבו שמצוות פרו ורבו אינה תלוי במעשה הביאה אלא בתוצאה – שיהיו לו ילדים. לדבריהם – נראה

27. לגבי הזרעה ראה: שו"ת **אגרות משה** (אבן העזר ח"א סי' עא, ח"ב סי' יא וסי' יח, ח"ד סי' לב אות ה), הגרש"ז אויערבאך (**נועם**, א, עמ' קמה-קסו), שו"ת **מנחת יצחק** (ח"א סי' ג), שו"ת "יביע אומר" (ח"ב אבן העזר סי' א).
לגבי הפריה ראה הרב עובדיה יוסף, הובאו דבריו ב**נשמת אברהם** (אבן העזר סי' א אות ה 3), הרב אביגדור נבנצל, (**ספר אסיא ה**, עמ' 92-93). וראה עוד ב**באנציקלופדיה הלכתית-רפואית** בערכים הזרעה מלאכותית; פוריות.
[וראה עוד לעיל, עמ' 5-19, פוריות במשנת הרב ואזנר. -- העורך].
ומאידך, מיעוט הפוסקים אסרו הזרעה מלאכותית, ויש שאסרו את ההזרעה והתירו הפריה, וראה ב**אנציקלופדיה בערך הנ"ל** בהרחבה.

פשוט – שבכל דרך שנולדו לו ילדים המתייחסים אחריו – מקיים מצוות פריה ורביה.

לעומתם, יש שכתבו שאמנם צריך מעשה לקיום המצווה, אבל לאו דווקא ביאה, ולכן גם בהזרעה מלאכותית מקיים מצוות פריה ורביה (הר צבי אבן העזר ד ועוד).

ויש שכתבו (דברי מלכאל ח"ד סי' כז ועוד) שהתורה ציוותה על ביאה כדרכה, והמביא ילדים שלא בדרך ביאה – אינו מקיים בכך מצוות פריה ורביה. ויש שכתבו שאמנם אינו מקיים מצוות פריה ורביה אבל מקיים מצוות "שבת"²⁸.

לאחר שכתבתי זאת, הובא לעיוני מאמר מאלף מתוך הספר "רפואה-מציאות והלכה" (הרב מרדכי הלפרין) העוסק בנידון שלנו.

המחבר (שם סימן כז, פרק ב) מאריך לדחות את שיטת המנחת חינוך שמצוות פרו ורבו מיוחדת מכל המצוות שגדרה הוא בהוויית הבנים. לדעתו של הגר"מ פיינשטיין כפי שהובאה שם ע"י המחבר, מצוות פו"ר מתקיימת בכל מעשה ביאה הראוי להוליד, אך אינו נפטר ממנה עד שיהיו לו בן ובת. לדבריו, "אין לידת הבנים יוצרת מצב של קיום מצוות פו"ר רק יוצרת היתר להבטל ממנה מכאן ולהבא".

כמובן, לאלו הסוברים שאינו מקיים מצווה בהזרעה מלאכותית – אין מקום כלל לדיון אם בני הזוג מחויבים בכך, וכל הנידון שלנו הוא דווקא לסוברים שמקיימים בכך מצוות פרו ורבו או שבת.

לפי דברי המשנה למלך (יסודי התורה פרק ד) כשם שמן התורה אין עוברים על לאו – 'שלא כדרכו' כך אין מקיימים מצוות עשה – שלא בדרך הרגילה. ואם כן, הסוברים שמקיימים מצוות פרו ורבו בדרכים אלו חייבים לומר שדרכים אלו נכללות באופן הרגיל של קיום המצווה.

ואכן מצאנו לכמה מגדולי הפוסקים שכתבו שמחויבים לעבור טפולים על מנת לקיים פרו ורבו.

וכך כתב הרב משה שטרנבוך (תשובות והנהגות חלק ו, עמוד תקח): "ולענ"ד נראה דזהו חיוב למי שאינו יכול להוליד בצורה טבעית שישתדל להוליד ע"י מבחנה, וכשם שהאדם חייב לעשות שאר השתדלות כדי לקיים מצוות פרו ורבו – כך חייב לעשות השתדלות להוליד ע"י מבחנה ודינו כבנו גמור לכל דבר."

28. הגר"א שפירא בנועם שם; הרב יעקב אריאל באהלה של תורה עמ' 345.

וכך כתב הרב בראנדסדארפאר (היכל הוראה כרך ב, עמוד רל) בעניין זוג שהאשה אינה מעוניינת לעבור טפולי פוריות מפני שבטוחת בד':

"ולכן מחויבים הבעל והאשה לטרוח לקיים המצוות... אנו רואים שחז"ל קוראים מצווה זו בלשון 'עסק' (שבת לא, א-עסקת בפר"ר) להורות לנו שהחוב הוא לעסוק בזה בכל ההשתדלויות כדי להגיע לקיום מצווה זו"²⁹.

לעומת פוסקים אלו, כתבו אחרים שאמנם מקיימים מצוות פו"ר על ידי טיפולי פוריות אך זו רשות ואינה חובה. בנשמת אברהם (חלק ה עמוד קיג) כתב בשם הגרש"ז אויערבאך שאין שום חיוב בזוג חשון ילדים לעבור טיפול³⁰ IVE.

מתוך לשונו – "אין שום חיוב" משמע שמקיים בכך מצווה (פרו ורבו או שבת) אך אינו מחויב בכך. ויש להסתפק: האם כוונתו, שאינו מחויב לטרוח בזה בדומה למה שמצאנו גבול לטרחתו בכל המצוות, וכפי שנתבאר לעיל, או שנתחדש פה גדר מיוחד שהתורה חייבה רק קיום מצוות בדרך הרגילה, ויש לחלק בין מצוה שעיקרה המעשה שאז לא מקיימה שלא כדרך, לבין מצוות שעיקרן התוצאה שאין משמעות לדרך עשייתם, ובכל אופן חיוב התורה הוא רק בדרך הרגילה. ויש לספק זו משמעות הלכתית: האם החיוב בטפולים נגזר ממידת הקושי שבהם או ממידת שכיחותם.

עוד יש להסתפק: האם החיוב הוא דווקא במעשה ביאה ממש או בכל מעשה השתדלות רגיל המביא לידי פו"ר. ובכך תלויה השאלה ההלכתית: האם ישנה החיוב לפי מידת שכיחותם של הטיפולים.

כאמור לעיל, הרב מרדכי הלפרין מקבל את דעת האג"מ, שאין מצוות פרו ורבו מתקיימת בהוויית ילדים ללא מעשה מצוה. לשם הוכחת טענתו הוא מביא בין היתר (שם: עמ' 340-341) את דברי הרב אברהם פרכשטיין, ראש ישיבת חברון, שדבר פשוט הוא, "שבכלל מצוות פו"ר לא כלולה החובה להשתדל בהזרעה מלאכותית מהבעל או בטכנולוגיות פריון אחרות". ומסיק מדבריו שמצוות פו"ר היא מצווה על מעשה ביאה כדרך כל הארץ, שכן אם המצווה היא הוויית בנים, מדוע לא חייב הבעל לעשות כל טצדקי שיש בזמנו

29. ראה עוד בהיכל הוראה (כרך א, עמוד שיט בעניין הפריית מבחנה): "פשוט הוא שאביו מקיים בזה מצוות פו"ר, וא"כ פשוט לפי"ז דגם חיוב יש עליו לקיים המצווה באופן כזה כשאי אפשר בעניין אחר וכגון שהחצוצרות שלה סתומים...".

30. עוד, מובא בשם הגרש"ז א שגם נשוי איננו מחויב בהקפאת זרע לצורך קיום המצווה "כי התורה הקדושה לא חייבה את האדם בהקפאת זרע, וכל הספק בנדון הוא רק אם אסור או מותר". וכעין זה כתב בנועם כרך א, ריש עמ' קנח: "לא רמא כלל חיובא עליהו להתחכם בתחבולות כאלה". הרב שטרנבוך (שם) ציין שגם דעת הגרי"ש אלישיב שאין לחייב בטפולי פוריות.

כדי שיהיו לו בנים, כשם שחייב לעשות כל טצדקי שבזמנו כדי להתרפא מסכנת נפשות?

ז. חיוב להתרפא כדי לקיים מצוות עשה

נשאלת השאלה: האם גבר או אישה שאינה מסוגלים לפרות אלא אם יבצעו פעולה רפואית (לדוגמה – ניתוח וריקוצלה אצל גבר או ניתוח לפתיחת חצוצרות אצל אישה) מחויבים בכך או שבשל מצבם הם אינם בני חיוב במצווה.

בעל החלקת יואב (סוף סימן א) דן בהגדרתם של חרש שוטה וקטן במצוות – כאינו בר חיובא או כאנוס. בתשובתו הוא מבאר הביא שחרש נחשב לבר חיובא כיוון שיכול להתרפא. ולדבריו יש להחשיב עקר שיכול להתרפא כאנוס, וחובה עליו להתרפא כדי לצאת מאנוס³¹.

עוד על החובה בקיום מצוות עשה, במקרה בו אדם אינו מסוגל לקיים את המצווה בלא שידקק לפעולה רפואית, אפשר אולי ללמוד מנידון הפוסקים: האם טומטום, שהוא אדם שמקום זכרותו או נקבותו אטום ומכוסה בעור, חייב במצוות מילה?

הגמרא (יבמות עא, ב) אומרת שטומטום שנקרע ונמצא זכר, כל זמן שלא נמול מעכב הוא על אביו מעשיית הפסח – שמילת בניו מעכבתו מפסח – אבל אם לא נקרע אינו מעכבו.

והסביר הרשב"א (שם) שלמרות שהאב חייב לקרעו ולמולו כשיש מי שבקי בקריעה, כל שאין בקיאים מצויים, אינו נחשב לבר מילה שיעכב את אביו מקרבן פסח.

לעומת זאת, רבי עקיבא איגר (בהגהותיו על השו"ע יורה דעה רסב, ג) כתב, שדבר פשוט הוא, שאינו חייב לקרוע כדי למול עצמו.

והדברים מפורשים בתוס' (פסחים כח, ב ד"ה ערל) שכתב: "ותדע דהא טומטום... אף על גב דמסברא אין חייב לקרוע"

ובתוס' (יבמות ע, א ד"ה הערל) הוכיח כן מגמרא, והוסיף שכן הדין אפילו ידוע שהוא זכר ודאי, כגון שביציו ניכרות מבחוץ.

בעל פרי יצחק (ח"א סי' לב) האריך בטעם הדבר. בתחילה כתב, שיש להסתפק בטומטום שמו נולד מהול, ולמרות שבדרך כלל אין חוששים לזה, יש הסוברים שאומרים בטומטום "הואיל ונשתנה נשתנה" (ראה בכורות מב, ב),

31. ראה שם שהביא את דברי המג"א שאף מי שנקטעה ידו נחשב כבר-קשירה לעניין תפילין, ונסתפק בביאורו. ומצדד לומר שגם הוא נחשב לבר חיובא. וצ"ע.

היינו שחוששים בו שנשתנה מבריית שאר בני אדם. ולפיכך אינו מחויב לקרוע מספק לפי **שמעמידים אותו בחזקת פטור**, שבשעה שנולד היה פטור ממילה.

עוד כתב (שם ד"ה אך העיקר), שיש לחשוש שמא הרופא האומן לא יצליח במילתו. וצריך להבין כוונתו, שהרי הוא עצמו כתב שהטעם אינו חשש סכנה, שהרי אם יש סכנה – אין לך דבר העומד מפני פיקוח נפש, ולמה התוס' (שם) נזקקו להוכיח כן מגמרא.

ואפשר לפרש שהחשש שמא לא יצליח הרופא במילתו וקיים חשש רחוק שיסתכן שאינו מגיע לכלל ספק פיקוח נפש או כוונתו שאינו מחויב לנסות להתרפא – אם לא בטוח שהפעולה תצליח ויוכל לקיים מצוות עשה. ואפשר שיש ללמוד מכאן שאינו מחויב להשתדל בטיפול רפואי שיש בו חשש – אפילו רחוק – שיסתכן או שספק אם יצליח.

ח. השתדלות למצווה שקיומה מוטל בספק

מצאנו שגם במקום שמחויב להשתדל עבור מצוה היינו דווקא אם בהשתדלותו ודאי יקיים את המצווה. כך, לדוגמה, בחובת ההשתדלות עבור מים לנטילת ידיים קודם התפילה או לצורך אכילה, שנפסק שצריך ללכת ד' מילים לפניו ומיל לאחריו – מבואר בפוסקים שזה דווקא אם ודאי ימצא שם מים³². ובכך מתעוררת השאלה: מדוע חייב להשתדל בטיפול פוריות לקיום המצווה, הרי ספק אם הטיפולים יצליחו?

אלא שגם בדרך הקיום הרגיל של המצווה – בביאה רגילה – אין ודאות ללידת ילדים, ואולי יש לקבוע את חובת ההשתדלות לפי מידת סיכויי ההצלחה של הטיפולים ולפטור מהשתדלות לטיפולים שבהם הסיכוי להצלחה – נמוך משמעותית.

ט. השתדלות לקיום מצוות 'לערב אל תנח ירך'

מצוות 'לערב אל תנח ירך' קלה יותר ממצוות פריה ורביה שכן חיובה רק מדרבנן³³. ויש שכתבו שהיא רק מפני: "ישוב דרך ארץ ואין מחמירים עליו כ"כ"³⁴.

הובאה לעיל שיטת תרומת הדשן, שמצוות 'לערב אל תנח ירך' נדחית מפני קטטה.

מקור נוסף ממנו נלמדים גדרי מצווה זו הוא פסק **הרמב"ם** (אישות טו, א): האשה שהרשת את בעלה אחר הנישואין שימנע עונתה הרי זה מותר,

32. ראה פסחים מו, א; שלחן ערוך אורח חיים (צבד; קסג, א) ונו"כ שם.

33. ראה רמב"ם (אישות טו, טז) ושו"ע (אבן העזר א, ח).

34. בית שמואל (שם, ס"ק יד) בשם הרמב"ן.

במה דברים אמורים בשהיו לו בנים שכבר קיים מצות פריה ורביה אבל אם לא קיים חייב לבעול בכל עונה עד שיהיו לו בנים מפני שהיא מצות עשה של תורה שנ' (בראשית א' כ"ח, נח ט' א, נח ט' ז) פרו ורבו.

והקשה הבית שמואל (סימן א ס"ק א) על הרמב"ם מה מועיל רשות שלה, והרי גם אם קיים פו"ר, עדיין חייב במצוות 'לערב'!

בנתיבות לשבת (סימן א ס"ק ב) כתב, שהרמב"ם התיר רק לדבר מצוה, וצורך פרנסה לעניין זה נחשב לדבר מצוה.

ומכאן נלמד, שבני זוג שקיימו פרו ורבו, ומתקשים בפרנסתם, אינם מחויבים בהוצאות כספיות עבור טיפולי פוריות.

י. סיכום ומסקנות

א. צריך להוציא לצורך קיום מצוות עשה כמו פרו ורבו לפחות עשירית מממונו ולא יותר מחומש חוץ מכמה מקרים בהם צריך להוציא כל ממונו לצורך זה.

ב. יש הסוברים שמצוות פרו ורבו חמורה יותר משאר מצוות עשה וצריך להוציא עבורה כל ממונו.

ג. אין צריך לקיים מצוות עשה אם יבוא לחולי, ואפשר שמצוות פרו ורבו חמורה יותר.

ד. יש שכתבו שגם אם מצוות 'לערב' הייתה מן התורה היה מותר לבטלה מחשש קטטה, ואפשר שכך הדין לעניין מצוות פרו ורבו.

ה. יש שכתבו שמצוות שבת חמורה מפרו ורבו, ויש שכתבו שאף צריך להוציא מממונו כדי שחברו יקיים מצווה זו.

ו. יש פוסקים המחייבים בטיפולי פוריות. ויש שכתבו שגם אם מקיים מצוות פרו ורבו בהזרעה מלאכותית או בהפריית מבחנה – אינו מחויב בכך.

ז. יש שכתב שטומטום אינו מחויב לקרוע כדי למול. ואפשר שיש ללמוד מכאן שאינו מחויב לטפל רפואית בעצמו כדי שיוכל לקיים מצוות עשה.

ח. יש חילוק בחובת ההשתדלות לספק קיום מצווה, ויש לדון בזה ביחס למצוות פרו ורבו.

ט. מי שכבר קיים פריה ורביה אינו מחויב בהשתדלות הפוגעת בפרנסתו לצורך קיום 'מצוות לערב'.